

diktatórikus hatalomgyakorlása ahhoz vezetett, hogy az 1997-ben tető alá hozott Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK) nevű nyolcpárti szövetségnek a magyar pártok is tagjai lettek. A szlovák pártoknak továbbra is az maradt a taktikája, hogy egyszerre tartsák fent a jó viszonyt a magyarokkal, de emiatt ne idegenítsék el nacionalistább érzelmű szlovák szavazóikat. Az SDK és a magyarok 1997-ben megállapodtak együttműködésük feltételeiről, jó alapot teremtve a leendő kormányzásra. 1998-as választásokat megnyerő ellenzék így gond nélkül kötött koalíciót a magyar párttal. Kelet-Európában szinte egyedülálló módon a magyar kisebbség így három miniszteri poszthoz és a szlovák parlament egyik alelnöki székéhez jutott.

Mindkét országban megfigyelhető, hogy a politikai körülményeken kívül más tényezők is közrejátszottak abban, hogy a kilencvenes évek első felének ellenzéki pártjai a kisebbségi pártokkal kössenek szövetséget. Az ellenzéki pártok ugyanis elkötelezettebbek voltak a demokrácia és a pluralizmus iránt, mint a kormányerők. A szövetséget gyakran a jó személyes kapcsolatok is segítették (pl. az RMDSZ első elnöke, Domokos Géza, illetve Corneliu Coposu parasztpárti elnök között, vagy Bugár Béla MKP-elnök tekintélye a szlovákok között). Az ellenzéki pártok az euroatlanti integráció iránt is sokkal elkötelezettebbnek bizonyultak, ezért az európai kisebbségvédelmi normákat is hajlandóbbak voltak átvenni. A magyar pártok nemzetközi kapcsolatrendszerét ellenzéki szövetségeseik is használni tudták – ez szintén együttműködésüket segítette. Az ellenzék és a magyar pártok szövetségét tehát egyszerre lehet politikai, ideológiai, stratégiai és személyes okokra visszavezetni.

Varga-Kuna Bálint

Törésvonalak a mai cseh és szlovák politikában.

Az állandóság és a változás között

Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír: Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics. Between Persistence and Change = East European Politics and Societies, 22. évf. 3. szám. 518-552. p.

A Kelet-Közép-Európával foglalkozó kutatások nagy figyelmet szentelnek a térség pártjainak és pártrendszerének. Ezen kutatások legfontosabb problémája a gyakori bizonytalanság: a pártok, ideológiák, kormánykoalíciók rendszeresen megváltoznak. A fluktuáció egyszerre következménye a kommunizmusnak és a kommunizmust megelőző korszaknak is. Majdnem

húsz évvel a rendszerváltozás után lehetséges bizonyos trendek felvázolása. Ezeknek a folyamatoknak a megrajzolását a törésvonalak elmélete segíti. A közép-európai országok szavazóira jellemző negatív pártválasztás (a szavazók inkább abban biztosak, melyik pártra nem szavaznának) és a jobb-, illetve baloldal eltérő értelmezése miatt a klasszikus törésvonal-elméletek csak jelentős módosításokkal alkalmazhatók a térségben.

A rendszerváltást idején a legfontosabb törésvonal a kommunista rendszert fenntartó, illetve az azzal szembenálló erők között húzódott. Ez a törésvonal azonban gyakran tovább él a szociáldemokratává avanszált volt kommunisták és a rendszerváltókból jobboldalivá lett pártok között (pl. Lengyelország, Magyarország esete). Egy másik törésvonalat képez az új rendszer jellegét kialakító vita (demokratikus vagy autoriter, pl. Szlovákia). A klasszikus nyugati tulajdonos-alkalmazott törésvonal Közép-Európában a privatizációt gyorsan (konzervatív és liberális pártok), illetve lassabban (szociáldemokrata pártok) elképzelők formájában jött létre. A piacgazdaságra való áttéréssel azonban a közép-európai pártok is egyre jobban hasonulnak a nyugati tulajdonos-alkalmazott törésvonalhoz. A nacionalista törésvonal több formában bukkant fel: országon belüli nemzeti kisebbség miatt (oroszok a balti államokban, magyarok Szlovákiában, albánok Szerbiában), a szomszéd ország hagyományos ellenségként való kezelése miatt (cseh-német, magyar-szlovák viszony), illetve a nacionalizmust állami szintre emelők és a polgári demokráciákban hívők ellentéte miatt (Szerbia, Horvátország, Szlovákia, balti államok). Minél inkább a társadalmi-gazdasági (tehát a tulajdonos-alkalmazott) ellentét dominálja egy adott ország politikai rendszerét, annál inkább közelebb van a nyugat-európai állapothoz, és annál inkább stabil. Azokban az országokban viszont, ahol inkább a nacionalista erők domináltak, a pártrendszer jellemzően személyeken alapult, így instabilabb volt (Mečiar Szlovákiában, Milošević Szerbiában, Tuđman Horvátországban). A külső nyomás és a gazdasági problémák azonban ezeket a rendszereket is demokratikus irányba tolták el.

Csehországban a rendszerváltó Polgári Fórum (OF) és a kommunista párt (KSČ) első hivatalos összecsapására az 1990 júniusában tartott választásokon került sor. A választások legfontosabb kérdése a kommunista rendszer fenntartása vagy átalakítása volt. Bár a rendszerváltó erők fölényesen győztek, a demokratikus rendszer jellegéről folytatott vita már a választások előtt az OF-n belüli törésekhez vezetett. A továbbiakban Csehországban a kommunista-antikommunisták ellentét nem játszott olyan fontos szerepet, mint Lengyelországban vagy Csehországban, csupán a KSČ utódját, a Cseh-Morva Kommunista Pártot közösítették ki a többi pártok.

A vallási törésvonal ugyan megjelent, de jelentősége alacsony maradt. A katolikus hívőket mozgósító, kicsiny kereszténydemokrata párt

ellenében senki sem lépett fel kimondottan antiklerikális programmal. A nemzeti törésvonal sem játszott túl nagy szerepet: ugyan az 1990-es évek elején morva identitású csoportok is felléptek, de társadalmi támogatottság híján marginalizálódtak. A város-vidék ellentét is csak 1990-ben került napirendre, de a vidékiek képviselőjében fellépő agrárpárt nem érte el a parlamentbe való bejutás küszöbét. A környezetvédő Zöld Párt is hasonló sorsra jutott, mivel a rendszerváltozás során érthető módon a materiális kérdésekre helyeződött a nagyobb hangsúly. A kilencvenes évek során folyamatosan emelkedett a társadalmi-gazdasági törésvonal jelentősége, és ennek mentén szerveződtek a fontosabb politikai pártok: a jobboldali, liberális-konzervatív Polgári Demokrata Párt (ODS), illetve a történelmi Cseh Szociáldemokrata Párt (ČSSD). A szociáldemokraták ugyanis használták ki, hogy a kommunisták továbbra is ortodox módon elutasították a rendszerváltozást, így a legtöbb szavazó számára nem jelentettek alternatívát.

Az 1996-os választásokat megelőző kampány során tehát a gazdasági kérdésekre került leginkább a hangsúly. A politikai térkép egyszerűsödött, mivel a korábbi nyolc helyett már csak hat párt került be a parlamentbe. Az összes párt a jobb-bal tengely mentén helyezte el magát. A gazdasági jobb-bal törésvonal mellett megjelent az állam szerepe mentén létrejött törésvonal is, ami rendszerint kiegészítette a gazdaságit.

A 2002-es választások során a szavazók továbbra is a már bevált pártokban bíztak. A kormány azonban nem a bal-jobb logika alapján jött létre, mivel a szociáldemokraták a kereszténydemokratákkal és egy kis jobboldali-liberális párttal, a Szabadság Unióval léptek koalícióra. Ez a megoldás nem annyira ideológiai okokkal magyarázható, hanem a bonyolult parlamenti matematika miatt nem nagyon volt más megoldás a kormányalakításra. Az ideológiai határokat átlépő koalíciót a szavazók meg is büntették: a Szabadság Unió már nem került be a következő parlamentbe. A 2006-os választási kampány során ismét gazdasági kérdések kerültek előtérbe. A 2000-es évek elejétől felmerült az Európai Unióval való kapcsolat kérdése is: míg az ODS inkább szkeptikus, addig a többi párt EU-barát politikát folytatott. Az EU-val folytatott viszony azonban nem jelent meg komoly politikai törésvonalként a szavazók szintjén. A környezetvédő tematika sem kapott nagyobb hangsúlyt az utóbbi években: bár a zöldek 2006-ban be tudtak kerülni a parlamentbe, ez inkább arculatuk részleges módosításának volt köszönhető. A cseh politikát továbbra is a gazdasági jobb-bal törésvonal határozza meg. Sőt, mivel az utóbbi időben a szociáldemokraták a korábban kiközösített kommunistákkal is hajlandóak lennének együttműködni, ezért a kommunista-antikommunista törésvonal is újra szerepet kaphat.

Szlovákiában, akárcsak a térség többi országában, az első választások a leendő rendszer jellegéről szóltak. Szlovákiában azonban a képlet

nem egyszerűsödött le a kommunista-antikommunista ellentétre, mert a legfontosabb rendszerváltó párt, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) mellett a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) nevű párt is komoly támogatottságot élvezett. A két domináns párt így tükrözte a szlovák társadalomban hagyományosan nagy szerepet játszó vallási törésvonalat. A VPN hamarosan felbomlott, és a karizmatikus Vladimir Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) fölényesen megnyerte az 1992-es választásokat. A HZDS azonban jelentősen különbözött a cseh ODS-tól, mivel számos különböző irányzatot tömörített magába. A kommunista-antikommunista törésvonal hamarosan elveszítette jelentőségét, mivel a szociáldemokrata elveket valló utódpárttal (Demokratikus Bal, SDL) a korábbi antikommunista pártoknak is együtt kellett működniük.

Ennek az együttműködésnek az oka a HZDS volt. A HZDS ugyanis sikeresen pozicionálta magát több törésvonal mentén. Mečiar pártja önmagát a szlovák érdekek képviselőjeként tüntette fel Csehszlovákián belül, 1992-ig. A Prágából irányított rendszerváltással szemben saját szlovák utat propagált a gazdasági átalakítás során, ami a piacgazdaságra való áttérés tempójának lassítását és annak társadalmi hatásának minimalizálását jelentette. Ezzel együtt a rendszerváltozás veszteségeit is sikerrel képviselte. A HZDS a nacionalista törésvonalat is kihasználta, gyakori magyar-ellenes retorikát alkalmazva. Így a gazdasági törésvonal Szlovákiában sokkal kisebb szerepet kapott, mint Csehországban.

A HZDS azonban egyre kevésbé vette figyelembe a demokratikus játékszabályokat.

A szlovák sajtóban elterjedt kifejezéssel élve, a mečiarizmus és anti-mečiarizmus harca három szakaszra osztható. A konfliktus kikristályosodási szakaszában 1991 és 1994 között alakult meg a HZDS és nyerte meg az 1994-es választásokat. A második szakasz, az eszkaláció, 1994-től 2000-ig tartott. Az 1994-es választásokon győztes kereszténydemokrata-szociáldemokrata (volt kommunista) koalíciót leginkább Mečiar elutasítása kötötte össze. Az 1994-es előrehozott választásokat aztán ismét Mečiar nyerte meg, de mivel egyetlen demokratikus párt sem volt hajlandó koalícióra lépni vele, ezért a nacionalista Szlovák Nemzeti Párttal (SNS) és a radikális baloldali Munkásszövetséggel lépett szövetségre. A Mečiar-kormány antidemokratikus politikája szövetkezésre készítette a demokratikus pártokat. 1997-ben a KDH-ből és több más kisebb pártból megalakult a Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK). Az 1998-os választást ugyan ismét a HZDS nyerte, de többséget mégis a SDK, a Magyar Koalíció Pártja és a Demokratikus Bal által alkotott koalíció alkotott. Ezt a koalíciót is a HZDS elutasítása kötötte össze, akárcsak a rövid életű 1994-es kormányt. A kormány politikájának legfontosabb céljai a mečiarizmus antidemokratikus hagyaté-

kának eltörlése, illetve az ország bekapcsolása az euroatlanti integrációba voltak. Ezúttal a kormánynak nemcsak sikerült kitölteni a ciklust, hanem a következő választást is sikerült megnyernie. 2000-tól a Mečiar-törésvonal az erózió szakaszába lépett. 1999-ben Robert Fico megalapította a Smer pártot, ami leginkább az SDL szavazóira épült, de a HZDS-től is szívott el szavazatokat. A Smer kimondott célja az volt, hogy túllépjen a mečiarizmus elutasításán. Ezzel együtt egy új liberális párt is színre lépett (Új Polgári Szövetség, ANO). A HZDS válasza az volt, hogy önmagát néppártként definiálta (ezzel az európai konzervatív vonalhoz kívánt közeledni), illetve magát a változás pártjaként állította be, elhatárolódva saját múltjától.

A szlovák társadalmat az 1990-es évek ideológiai törésvonalak osztották meg. A HZDS-t támogatók általában szimpatizáltak a csehszlovák kommunista rendszerrel, támogatták az autoriter vezetőt, és nem zavarta őket a rendszer ellenzékét és a kisebbségeket érő diszkrimináció. A mečiarizmust támogatók inkább a vidéki, alacsony iskolázott, idősebb korosztályból kerültek ki, ellenzői pedig jellemzően a fiatalabb, iskolázott, városi rétegek voltak. A politikai törésvonal tehát valós társadalmi különbségeket tükrözött.

A Mečiar-törésvonal – jelenősége csökkenésének dacára – 2002-ben is szerepet játszott. A HZDS ugyan megnyerte a választásokat, de senki sem volt hajlandó koalíciót kötni vele, ezért ismét ellenzékbe szorult. Ezúttal egy homogén jobbközép kormány jött létre. A kampány során a gazdasági kérdések nagyobb szerephez jutottak, mint korábban. A pártok egyre inkább a klasszikus gazdasági törésvonal mentén pozicionálják magukat. A HZDS pedig már potenciális szövetségesként is szóba jött a Dzurinda miniszterelnök vezette legnagyobb kormánypárt részére. Mečiar pártja viszont 2006-ban története leggyengébb eredményét érte el, amit leginkább annak köszönhetett, hogy nem tudta magát világosan elhelyezni a gazdasági bal-jobb tengelyen. A HZDS ugyanis még mindig karizmatikus elnöke, Mečiar miatt szerez voksokat, nem programja miatt.

A gazdasági törésvonal mellett kiújult az egyházi törésvonal is. A kereszténydemokraták vehemensen ellenezték az abortusz és az élettársi kapcsolat liberális szabályozását, ami a kormányból való távozásukhoz vezetett 2006-ban. A 2006-os választási kampány során a nacionalista törésvonal (azaz a magyarellenesség) ismét komoly szerepet kapott, és elképzelhető, hogy a gazdasági törés után ez lesz a második legfontosabb frontvonal a szlovák politikában, megelőzve az egyház-állam konfliktust.

Varga-Kuna Bálint

Roma szegregáció a posztoszocializmusban: bulgáriai helyzetkép

Tomova, Ilona: Soziale Exklusion von Roma im Postsozialismus: Das bulgarische Beispiel. = Südosteuropa Mitteilungen. 2008. H. 8. 53-67. p.

A bolgár rendszerváltás és gazdasági átalakítás fő vesztesei a biztos munkát adó állami szektor és a falusi termelészövetkezetek felbomlása nyomán – mint akik a bolgár többséghez képest is sokkal kevésbé tudtak alkalmazkodni a változásokhoz – az etnikai kisebbségek lettek: a törökök, de különösképpen a romák, ez a nem egészen 5 százalékot kitevő népesség. 1997-re a roma foglalkoztatottak aránya 50 százalék alá csökkent, 2001-re pedig már a 20 százalékot sem érte el. A nem foglalkoztatottak egy része legfeljebb alkalmi keresethez juthatott a civil szférában vagy a szürke gazdaságban. A helyzet vitathatatlanul kimerítette a szociális szegregáció vagy „exklúzió” fogalmát. Ez a kép a következő években az ország EU-integrációs perspektívájának gazdasági húzóereje nyomán valamelyest javult, de arányaiban (20, illetve 26 százalék) így is a bolgár többségi foglalkoztatottságnak legfeljebb a felét mutatta, azt is inkább a bizonytalanabb állásokban, alacsonyabb státusú és különjuttatások nélküli munkakörökben. (Minderre 2004-ből, illetve 2007-ből a Bolgár Tudományos Akadémia és a rostocki Max Planck-Intézet közös felmérése szolgál igen részletes adatokkal.) A roma (vagy a némileg magasabb török) vonatkozású adatoktól eltekintve a legutóbbi időben a bolgár átlagfoglalkoztatás szintje egyébként már közelítette az európai átlagot, és a további kiterjesztés fő akadálya immár a képzettség hiányában keresendő. Ugyanakkor a 18 havi munkanélküliséget meghaladóan a regisztrációból kieső hányad bizonyára itt is megtévesztően szépíti a számarányokat.

A foglalkoztatási kép a javuló adataival sem tudja eltakarni azonban az általános és a roma társadalmat szélességében és mélységében különösen erősen érintő elszegényedést. A rendszerváltás utáni Bulgária a kontinens legalacsonyabb reálbéreket felmutató régióinak sorát gyarapította: 1997-ben a nyolc évvel korábbi szint 40 százaléka volt jellemző, s ez azóta is csak hatvanvalahányra jött fel. Ezt a hiperinflációval „sikerült” így elérni, amit annak idején a Világbank gondosan figyelemmel követett és adatolt. Ezek az arányok tevődtek át a szociális ellátásokra vagy a kommunális kiadásokra, az infrastruktúrára is, azaz: az egyének és a családok elszegényedésével az egész környezeté is „lépést tartott”. Az életminőség minden szintű romlását a bűnözés és a korrupció riasztó méretű terjedése tetőzte be. Mármost az elszegényedés a roma társadalom kétharmadát érintette. Akkori nemzetközi mérések szerint 2001-re a bulgáriai roma családok